

Зах зээлд шилжих үеийн монгол улсын хотжилтын зарим онцлог

М. Баянтөр

Дэд доктор, профессор

МУИС-ийн Газарзүй-аялал жуулчлалын

Салбарын тэргүүлэх профессор багш

XX зууны туршид хотжилт хүн төрөлхтний амьдралд бүх талын гүн гүнзгий нөлөө үзүүлэгч хүчин зүйл болжээ. Энэ үйл явцын нийгмийн, эдийн засгийн, хүн ам зүйн, эрүүл ахуйн гэх мэт бүх талын үр шалтгааны тухай олон зүйл ярьж болно. Нэг үгээр хэлбэл хотжилт бүх нийтийг хамарсан дэлхийн үзэгдэл болжээ. Гэвч хотжилт гэж чухамдаа юуг хэлээд байна вэ? Ямар үзүүлэлтээр хэмжигдэх вэ? гэдэг талаар нэгдсэн ойлголт одоо хүртэл бага байна. Учир иймд хотжилтын тухай хэдхэн үгээр боловч хэлэх нь чухал юм. Энэ нэр томъёо нь "Урба"-хот, "Урбаник" хотын гэсэн латин үгнээс гарсан бөгөөд ямарч тохиолдолд хотжилт гэдэг бол нийгмийн хөгжилд хотын үүрэг роль ихсэх түүгч эн үйл явц бөгөөд ихэнх эрдэмтдийн үзэж байгаагаар хотжилт улс орны нийгэм эдийн засгийн түвшинтэй нягт уялдан хэд хэдэн үе шаттай явагддаг үйл явц юм. Ингэхлээр хөгжиж буй орнуудад хотжилт нэг янз байхад хөгжингүй орнуудад бас өөр байх жишээтэй. Ер нь хотод хүн ам бөөгнөрөн төвлөрөх, нийгмийн хөгжилд хотын үүрэг ихсэх үйл явц хүн төрөлхтний бүхий л түүхийн явцад дагалдаж ирсэн боловч XIX зууны эхнээс хотжилтын хурдац, хэмжээ эрс өслөө. 1960 онд дэлхийн хүн амын гуравны нэг нь хотод сууж байсан бол одоо бараг хагас нь болж өсөв. Дэлхийн хамгийн хотожсон орнуудад хотын хүн ам бүх хүн амын 70-80% хүрсэн боловч хотжилт явагдсаар байна. Үнэн хэрэгтэй эдгээр орнуудад бүх хүн ам нь хотын нөлөөнд автагдаж хот маягийн амьдрал, хотын соёл, таран түгсэн байна. Энд хотжилт гадагш биш дотогш, чанарын шинэ түвшинд шилжиж байна. Тийм ч учраас хотжилтын түвшинг өөр үзүүлэлтээр дүгнэх хэрэгтэй байна. Ингэхлээр ямар үзүүлэлтээр хотыг хэмжих вэ? Түүнээс үндэслээд монгол улсын хотжилтын түвшин ямар байгааг авч үзэх хэрэгтэй юм. Хотжилтын явцыг олон жил судалсан гадаадын эрдэмтдийн үзэж байгаагаар бол хотжилтын анхдагч бөгөөд үндсэн үзүүлэлт бол хотууд олширч улс орны хэмжээнд хотын гүйцэтгэх үүрэг өсөх явдал юм. Үүнийг нийт хүн амын дотор хотын хүн ам өсөх хувийн жингийн өсөлтөөр хэмжинэ. Хотжилтын хоёр дахь чухал үзүүлэлт хотууд томорч оршин суугчдын тоогоор нэг эгнээнээс нөгөө эгнээнд шилжиж байгаад оршино. Хот томрох тусам улс орны улс төр, соёл, шинжлэх ухаан, эдийн засагт нөлөөлөх чадавхи улам өсөн нэмэгддэг. Нэн ялангуяа 100 мянгаас олон хүн амтай хот хэд болов? түүнд нийт хүн амын хэдэн хувь нь амьдарч байна вэ? гэдэг асуудал бол олон талын чухал ач холбогдолтой байдаг.

Хотжилтын дараагийн зүй тогтол бол "хотын нутагшилтын систем" бүрэлдэн тогтох асуудал юм. Бие биетэйгээ нэгдсэн, эсвэл ойртсон, эдийн засгийн хувьд тал бүрийн харилцаа холбоо бүхий хотууд бас хөдөөгийн суурин холилдсон бүхэл бүтэн бүлэглэл бий болдог байна. Энэ тохиолдолд хотууд эдийн засгийн хувьд үйлдвэрлэл, нутаг дэвсгэрийн цогцолбор хэсгийг бүрдүүлдэг. Хотуудын бүлэглэл нь үйлдвэрлэлийн нэгдсэн бүтцэн дээр /тээвэр, эрчим хүч, барилгын бааз/ заримдаа түүхий эдийн ерөнхий нэг бааз дээр түшиглэсэн байдаг.

Хотуудын хооронд өдөр бүр ажил төрлийн шалтгаанаас хүмүүс нааш цааш сүлжих "дүүжин" хэлбэрийн хөдөлгөөн бий болдог. Энэ нь хотуудын систем нэлээд хөгжсөн орнуудад бий болдог үзэгдэл юм. Нутаг дэвсгэрийн нэгдмэл системд орсон хотуудын бүлэглэл нь энд тэнд цэг хэлбэртэй байршсан ганц нэг хотуудтай харьцуулахад орчин тойрныхоо нутгийн нийгэм, эдийн засаг, соёлын амьдралд нөлөөлөх нөлөөлөл нь асар хүчтэй болдог байна.

Хотуудын нутаг дэвсгэрийн систем нь өмнө дурьдсан хоёр үзүүлэлтийн үндсэн дээр бий болдог. Монгол орны хотжилтын үйл явцыг авч үзэхийн тулд юуны өмнө дээрх 3 үзүүлэлтээр дүгнэх нь бодит амьдралд арай илүү ойртох болно гэж үзэж байна. Хүний нийгэм дэх хөдөлмөрийн хуваарийн хөгжил нь хот суурин, хөдөөгийн суурин буюу хот, тосгон гэсэн хоёр үндсэн хэв шинжийн сууринг бий болгосон билээ. Хот нь хүй нэгдлийн үеэс боолын ба феодалын нийгэмд шилжих үед буюу хөдөө аж ахуй эрхлэгчдээс худалдаа, гар урлал тусгаарлах явцад үүсч хөгжсөн гэж үздэг.

Монголчууд нүүдлийн мал аж ахуй эрхэлж ирсэн боловч хот сууринг байгуулж хот маягийн амьдралыг бий болгож байжээ гэдгийг түүх нэгэнт нотолж өглөө. Зөвхөн Гадаад Монголын нутагт л гэхэд 20 орчим хот байсан бөгөөд түүнд бүх хүн амын 21,6 хувь буюу 140000 хүн оршин сууж байсны ихэнх нь засаг захиргаа, гар үйлдвэр, худалдаа, шашин шүтлэгийн үүргийг хослон гүйцэтгэж байжээ. Хамгийн том нь болох нийслэл хүрээнд 40-50 мянган хүн байнга оршин сууж байсан баримт бий. 1921 оноос хойш Монгол улсын хот суурингийн хөгжилд тоо чанарын хувьд ихээхэн өөрчлөлт орсон нь нийгмийн амьдралд гарсан эерэг ба эсрэг талуудтай салшгүй холбоотой юм. Хотуудын сүлжээний өөрчлөлтийг дараах байдлаар ангилж болно. Үүнд:

1. 1940-өөд оныг хүртэл
2. 1940-1960 оныг хүртэл
3. 1960-1990 он хүртэл
4. 1990 оноос одоог хүртэл гэж 4 хувааж үзэж болно.

1930 онд тэр үеийн засгийн газраас улс орныг 13 аймагт хувааж улмаар 1942 оныг хүртэл 5 аймаг шинээр байгуулсан явдал Алтай, Баянхонгор,

Даланзадгад, Мандалговь, Баруун-Урт, Зуунмод, Өлгий, Сайншанд хот шинээр үүсч хөгжихөд хүргэсэн байна.

1947-1955 онд манай орны нутаг дэвсгэрийг хойноос нь урагш нэвтрэн өнгөрөх Улаанбаатарын төмөр замыг барьж байгуулсан явдал яваандаа Дархан, Зүүнхараа, Чойр, Багануур, Багахангай, Эрдэнэт зэрэг хот, тосгон шинээр үүссэн түүхтэй. Улс орныг үйлдвэржүүлэх талаар авч явуулж байсан бодлогын дагуу Тосонцэнгэл, Налайх хотууд бий болж нийт хотын тоо бас нэмэгдсэн болно. Эхлээд, 1961 онд Ардын Их Хурлын тэргүүлэгчдийн /хуучин нэрээр/ зарлиг гарч хотын тухай нэгдсэн болзлыг тогтоож 23 сууринг хот болгож, хотын гүйцэтгэх захиргаа байгуулжээ. 1973 онд уг зарилгийг шинэчилж, 6 мянгаас цөөнгүй байнга оршин суугчидтай бөгөөд ажил эрхэлж буй хүн амын ихэнх нь ХАА-н бус салбарт ажилладаг засаг захиргаа, үйлдвэр аж ахуй, соёлын төв газруудыг хот болгож байсугай" гэж тогтоосноор урьд өмнө нь хот болсон суурин газруудаас Зүүнбаянгаас бусад нь хотын шинэ болзлыг нэгэнт хангасан учир хот болох эрхээ хадгалан үлджээ. Түүнээс хойш 1975 онд Хатгалыг, 1976 онд Эрдэнэтийг, 1979 онд Шарын голыг, 1991 онд Чойрыг (Улсын бага хурлын зарлигаар) хот болгожээ. Ингээд 1993 оныг хүртэл манай улс албан ёсны 27 хоттой байв. Түүний 18 нь аймгийн төв, нэг нь нийслэл Улаанбаатар, бусад нь аж үйлдвэр, зам тээвэр, худалдаа үйлчилгээ, соёлын төвүүд /Дархан, Эрдэнэт, Налайх, Зүүнхараа, Тосонцэнгэл, Хатгал, Шарын гол, Чойр/ юм.

1990 он бол Монгол улсын түүхэнд ардчилал, зах зээлийн тогтолцоог сонгон авсан шинэ эргэлтийн үе байлаа. Монгол Улс 1992 онд ардчилал зах зээлийн өөрчлөлтийг тусгасан шинэ үндсэн хуулийг баталсан билээ. Үндсэн хуулийн заалтын дагуу "Хот, тосгоны эрх зүйн байдал"-ын тухай 7 бүлэгтэй, 34 зүйлтэй хуулийг 1993 оны 12 сард Улсын Их Хурлаас баталж гаргасан. Энэ хуулиар хотын тухай баримталж ирсэн 1973 оны болзлыг өөрчилж Монгол улсын бүх суурин газрыг хот, тосгон гэсэн 2 ангилалд хуваагаад уг хуулийн нэгдүгээр бүлгийн гуравдугаар зүйлийн нэгд: "Хот нь 15000-аас доошгүй оршин суугчидтай, тэдгээрийн дийлэнх хувь нь голлон үйлчилгээний салбарт ажилладаг, хот бүрдүүлэгч дэд бүтэц хөгжсөн, өөрийн удирдлага бүхий суурин газар мөн" хэмээн тов тодорхой зааж өгсөн. Энэ хууль гарснаар урьд нь хотоос гадна хот маягийн суурин гэсэн ойлголт гарч, түүнд ажил эрхэлж буй хүн амын олонх нь ХАА-аас өөр салбарт ажилладаг, төмөр замын өртөө, жонш, нүүрс олборлох, мод бэлтгэх зэрэг үүрэгтэй жижигхэн суурингуудыг оруулан тооцож байсныг нэг мөр болгож "тосгонд" багтаах болсон юм. Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хуулийг баталснаас хойш УИХ-аас 1994 оны 1 дүгээр сарын 4-ний өдрийн тогтоолоор Өвөрхангай аймгийн Хархорин, Сэлэнгийн Хөтөл, Хэнтийн Бэрх, Бор-Өндөрийн жонш олборлох, баяжуулах үйлдвэрийн төв Хэрлэнг хот болгосон. Эдгээрийг урьд өмнө хот болгосон 17 суурин дээр нэмбэл өнөөгийн байдлаар Монгол улс 31 хоттой болсон мэт тооцогдож байгаа юм.

Гэвч 1972, 1975 оны АИХ-ын тэргүүлэгчдийн зарлигаар хот болсон боловч улс орны нийгэм, эдийн засагт гүйцэтгэж байсан үүрэг нь өөрчлөгдснөөс болоод оршин суугчдын тоо нь эрс цөөрсөн, хуучин мод боловсруулах үйлдвэрийн төв байсан Тосонцэнгэл, Хөвсгөл нуурын тээвэр, бараа тээвэр, шатахуун хуваарилалтын төв байсан Хатгал, нүүрс олборлох үүрэг нь хэвээр үлдсэн боловч угаас цөөхөн хүн амтай Шарын голыг, тэрчлэн УИХ-ын 1994 оны 7 дугаар сарын 4-ний өдрийн тогтоолоор хот болгосон боловч хотын суугчдын тооны доод хязгаар 15000 хүн амтай байхаас 3-4 дахин цөөн хүн амтай Сэлэнгэ аймгийн нутаг дахь шохой, цементийн үйлдвэрийн төв Хөтөл, Хэнтий аймгийн Батнаран сумын нутаг дахь жонш олборлолтын төв Бэрхийг хотод оруулан тооцох боломжгүй гэж үздэг юм. Эдгээр сууринг хасаад өнөөгийн байдлаар Монгол Улсыг 26 хоттой гэж үзэж болно. Ингээд бид хот, тосгоны статусыг түүхчлэн тодорхойлсны үндсэн дээр Монгол улсын хотжилтын нэгдүгээр үзүүлэлт буюу хот хөдөөгийн хүн амын харьцааг авч үзвэл хотод оршин суугчдын тоо 1997 оныг хүртэл жилээс жилд өсөж байгаа төдийгүй нийт хүн амд эзлэх хувь нэмэгдэж байна. Харин сүүлийн 2 жилийн дотор хотод оршин суугчдын тоо ялимгүй буурсан нь зарим аймгийн төв хотын хүн ам багассантай холбоотой юм. 1963 оны хүн амын тооллогоор нийт хүн амын 40 орчим хувь нь хотод 60 хувь нь хөдөө сууж байсан бол 1969 онд 44 хувь нь, 1989 онд 57 хувь нь 1999 онд 51 хувь нь буюу 1 сая 200 гаруй мянган хүн ам хотод сууж байна. Гэхдээ хотын хүн ам хөдөөгийн хүн амаар барахгүй нийт хүн амын өсөлтөөс давж байна. Буурай хөгжилтэй орнуудад хотжилтын нэг үзүүлэлт иймэрхүү чиг хандлагатай явагддаг бөгөөд манайд ч давтагдаж байна. Хотод сууж буй хүн амын хувийн жингээр Монгол улс Азийн эх газрын улс орнуудын дотор /хот улс, арал, хойг дээр орших Сингапур, Кувейт зэрэг орнуудыг оролцуулахгүйгээр/ эхний арван нэгд орж байна. Хотын хүн ам буюу хотжилтын түвшин манай улсад баримталж буй хотын болзлоос буюу хичнээн хүн амтай ямар сууринг хот болгодог оос шалтгаална. Манай улсад хотын статус нь нийгэмд хотын гүйцэтгэх үүрэг, хүн амын хөдөлмөр эрхлэлттэй шууд холбоотой. Нэг үгээр нэлээд хатуу болзол гэдгийг хэлэх хэрэгтэй. Улс орны хотжилтын хоёр дахь чухал үзүүлэлт бол хотууд томорч, их багын ялгаа гарч байгаа явдал юм. Хотжилт бол харьцангуйгаар доод түвшнээс дээд түвшинд шат ахих үйл явц билээ. Хотжилтын явцад хуучин хотууд томорч оршин суугчдынхаа тоогоор (үүнтэй холбоотойгоор эдийн засгийн чадавхиар) ялгаа гарч бүлэглэл үүсдэг. 1963 оны хүн амын тооллогоор Монгол улс 23 хоттой байснаас нийслэл Улаанбаатар 200 мянгаас олон, Цэцэрлэг, Ховд, Чойбалсан хотууд 10000-15000, бусад нь үүнээс цөөхөн хүн амтай байв. 1969 оны тооллогоор сүүлчийн бүлэгт Алтай, Сүхбаатар, Улиастай, Баянхонгор, Мөрөн, Улаангом, Өлгий хотууд дэвшин орж Цэцэрлэг, Ховд хотын хамт 10000-15000 хүн амтай хотын тоо 9 болсон ба Чойлбалсан хот 20 мянгатын эгнээнд шилжсэн байлаа. Түүнээс хойш 20 жил өнгөрөхөд буюу 1989 он болоход манай улсын хотууд цөм 10000-аас олон хүн амтай болсон төдийгүй 10000-

20000 хүртэл хүн амтай хот 15, 20000-40000 хүртэл хүн амтай хот 9, 40000-80000 хүртэл хүн амтай хот 2, /Эрдэнэт, Дархан/ 50000-аас олон хүн амтай хот 1 (Улаанбаатар) болсон байв. Харин 1990-ээд оноос зах зээлд шилжсэнээс хойш нийгэм, эдийн засаг хямралд орж олон үйлдвэр, худалдаа, үйлчилгээний байгууллага хаагдсан буюу бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл багассантай уялдаж хотод оршин суугчдын тоо тогтворгүй болсон буюу буурсан нь шилжих хөдөлгөөнтэй салшгүй холбоотой болох юм. 1990 оныг 1998 онтой харьцуулахад аймгийн төв хотуудаас Өлгий хотын хүн амын тоо 8,4 мянгаар багассаны шалтгаан нь тодорхой. Ер нь энэ аймгийн нийт хүн ам ч гэсэн 1990 оныхоос 1998 онд 3 мянгаар 1995 оныхоос 6 мянгаар хорогдсон нь олон мянган айл өрх Казакстан руу нүүсэнтэй холбоотой юм. Уг нь Баян-Өлгий аймаг, түүний дотор казак ард түмэн 1000 хүн амд ногдох төрөлт, цэвэр өсөлтөөрөө Монголын бусад аймгуудаас 2-3 дахин дээгүүр байдаг гэдгийг бодолцох хэрэгтэй. Одоо Казакстанд Монголын 60 гаруй мянган казак иргэд амьдарч байгаа нь 1989 оны тооллогоор тоологдсон казакуудын талаас илүүтэй нь тэнцэх юм.

Оршин суугчдын тоо нь жилээс жил д цөөрсөн хотын тоонд Мандалговь (1990-1998 онд 6 мянгаар Баруун-Урт 1990-1998 онд 2,5 мянгаар), Цэцэрлэг (1990-1998 онд 4 мянгаар) хотууд орж байна. Хотуудын байнга оршин суугчдын тоо цөөрсний шалтгаан нь хот бүрд өөр өөр байж болох боловч Монгол Улсын төвийн бүс, бүүр тухайлбал Улаанбаатар хоттой эдийн засгийн газарзүйн хувьд ямархуу байрлалтай ямар замаар яаж холбогдож байна вэ гэдгээс шалтгаалж байгаа юм.

Нэг үгээр УБ хоттой хар замаар шууд холбогдож буй Арвайхээр, Хар хорин мөн уг замаас холгүй орших Баянхонгор хотын хүн амын тоо хэдэн мянгаар боловч тогтвортой нэмэгдэж байхад Цэцэрлэг хотын хүн ам тогтвортой хорогдож байгаа нь зам тээврийн байрлалтай холбоотой гэж хэлж болно. Хоёрдугаарт хүн ам нь мэдэгдэхүйц өсөж байгаа хотуудыг авч үзье. Тийм хотуудын тоонд нийслэл Улаанбаатараас гадна Эрдэнэт, Дархан, Сайншанд, Арвайхээр, Ховд, Улиастай зэрэг хотуудыг оруулж байна.

Мэдээж хэрэг оршин суугчдын бодит өсөлт болон хурдцаар УБ хотыг гүйцэх хот манай улсад алга. 1990 онтой харьцуулахад УБ хотын оршин суугчидын тоо 97 мянгаар нэмэгдсэн байна.

Энэ нь УБ хотын эдийн засгийн газарзүйн байрлалын давуутай талаас гадна дэд бүтэц илүү хөгжсөнтэй шууд холбоотой юм. Түүгээр ч барахгүй УБ хотын захиргаанд шууд харъяалагдах Налайх, био комбинат, Багануур, УБ хотоос 45 км зайтай орших төв аймгийн Зуунмод хотын оршин суугчдын тоо байнга цөөрч байгаа нь нэн сонирхол татаж байна. Энэ бол зах зээлд шилжих үеийн УБ хотын нэг онцлог гэж хэлж болно. Хотуудын хүн амын тоо өөрчлөгдөж байгаагаас болоод нэг бүлэгт багтсан хотууд, түүний тоо

янг бүр байна. Өнөөгийн байдлаар Монгол улсын хотуудыг доорхи бүлэгт хуваан үзэж болох юм. Үүнд:

- 1) 15 хүртэл мянган хүн амтай хот (Магдалговь, Баруун-Урт, Даланзадгад, Чойр, Хэрлэн, Хархорин) – 6,
- 2) 15,000-20,000 хүн амтай хот (Зуунмод, Булган, Өндөрхаан, Цэцэрлэг, Сайншанд, Алтай, Зүүнхараа, Налайх) – 8,
- 3) 20,000-30,000 хүн амтай хот (Арвайхээр, Өлгий, Баянхонгор, Сүхбаатар, Улиастай, Мөрөн, Улаангом, Ховд) – 9 байгаа нь нийт хотын 31 хувьтай тэнцэх юм.
- 4) 30,000-40,000 хүн амтай хот (Дорнод аймгийн төв Чойлбалсан) – 1 байгаа бөгөөд энэ нь уламжлалт 18 аймгийн төв хотуудаас хамгийн олон хүн амтай төдийгүй, хүн амын тоогоор Чойлбалсангийн өмнө орох Ховдоос 10 гаруй мянгаар давж байгаа юм.

Өмнө өгүүлсэн 15000-30000 хүн амтай хотуудад манай улсын нийт хотын хүн амын 25% нь ногдож байна. Үүний дараа манай улсад 40-50, 50-60 мянган хүн амтай хот одоогоор алга байна. 1990 оноос өмнө "улсын зэрэглэлтэй хот" гэж нэрлэгдэж явсан Эрдэнэт, Дархан хот нь одоо Орхон, Дархан-Уул аймгийн төв болсон хэдий ч Монгол улсад хүн амынхаа тоогоор Улаанбаатарын дараа орох хотууд хэвээр байна. 1990 онтой харьцуулахад Дархан хотын хүн ам нилээд цөөрсөн нь аймгийн төв хот болж засаг захиргааны хувьд түүний бүрэлдэхүүнд багтаж байсан зарим суурингууд өөр аймаг, сумын бүрэлдэхүүнд орсонтой холбоотой юм. Харин 1995 оноос хойш хүн ам нь 3000-аар нэмэгдэж 70 гаруй мянга болжээ. Орхон аймгийн төв Эрдэнэтэд 1990 онд 56000 хүн ам оршин сууж байсан бол одоо 65000 болж 9000-аар нэмэгдсэн байна. Энэ хоёр хот нь аймгийн бусад төв хотуудаас оршин суугчдынхаа тоогоор хол түрүүлсэн төдийгүй, 60 000-70000 хүн амтай хотын бүлэглэлийг бий болгож байгаа юм. Ерөнхийдөө НҮБ-ын ангиллаар авч үзвэл Монгол нь бага, дунд зэргийн хотууд голлосон улс юм.

Дэлхий дахинд 100,000-500,000 хүн амтай хотыг том хот, 500,000-1 сая хүртэл хүн амтай бол томоохон хот гэж тооцдог. 600 гаруй мянган байнга оршин суугчидтай Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотыг аль ч талаас нь аваад үзсэн дэлхийн томоохон хотын тоонд багтах юм. Улаанбаатар хот нь хотжилтын гуравдагч бөгөөд чанарын нилээд дээд шатыг буй болгож байна. Улаанбаатар хотод Монгол Улсын нийт хүн амын бараг 28%, хотын хүн амын 54% нь төвлөрч байна. Улаанбаатар нь Монгол Улсын аж үйлдвэрийн нийт бүтээгдэхүүн, тээвэр, худалдаа, үйлчилгээ, соёл шинжлэх ухааны байгууллагуудын нийт үзүүлэлтийн дийлэнх ихэнхийг эзэлдэг төдийгүй нутаг дэвсгэрийн хувьд тэлж урьд нь бие биенээсээ нилээд зайтай оршин байсан Амгаланбаатар, Хужирбулан, Толгойт, Яармаг, Буянт-Ухаа зэрэгтэй хаяа нийлж, өөрт нь татагдсан биокомбинат, Сонгино, Шувуун фабрик, Зуунмод, Налайх, Тэрэлж, Гачуурт, Сөгнөгөр, Жаргалант

/хуучин нэрээр –Пратизан/ зэрэг янз бүрийн үүрэгтэй суурин газрууд нэгэнт бий болоод тэдгээрийн хоорондох харилцаа улам олон талтай болж байна.

Ялангуяа Улаанбаатар, Налайх хотын хооронд өдөр тутмын тал бүрийн харилцаа явагддаг. Энэ харилцаанд төмөр зам, автомашины дардан зам чухал үүрэг гүйцэтгэж байна. Сүүлийн үед Улаанбаатараас Төв аймгийн төв Зуунмод хотыг хүртэл богд уулын баруун билээр хар зам тавьсан явдал энэ хоёр хотын хооронд өдөр тутмын дүүжин хэлбэрийн харилцаа хөгжихөд их түлхэц өглөө. Хотын иймэрхүү сүлжээс Улаанбаатараас гадна Дархан, Эрдэнэт хотыг тойрон буй болж байна.

Хотын сүлжээсийг бодвол бие биенээсээ нилээд алслагдсан бөгөөд оршин суугчид нь ажил хөдөлмөр, соёл ахуйн хувьд өдөр тутам нааш цааш явж чадахгүй боловч нутаг дэвсгэрийн хувьд ойролцоо хотуудын бүлэглэл Монгол улсад бий болж байна. Үүнд Сүхбаатараас Улаанбаатарыг хүртэл төмөр замын дагуу Сүхбаатар, Дулаанхан, Дархан хот, Орхон, Баруунхараа, Зүүнхараа, Мандал, Түнхэл, Жаргалант, Рашаант, Эмээлт зэрэг хот, хөдөөгийн суурингууд гинжин хэлбэртэй байршсан байна. Эдгээрт 800000 орчим хүн ам сууж байна. Төмөр замын таталцааны хүрээнд түүнээс 30 хүртэл км-ын зайтай орших хар замын дагуу байршсан суурингуудыг оролцуулах юм бол дээрх сүлжээ улам нягт болно. Сүүлийн жилүүдэд төмөр замын дагуу байршсан хот суурингууд төвийн эрчим хүчний нэгдсэн системд холбогдон хоорондоо аж үйлдвэр, ХАА-н бүтээгдэхүүнийг солилцох нь нэмэгдлээ. Хот суурингийн нутаг дэвсгэрийн хоёрдогч бүлэглэл нь Улаанбаатарын төмөр замын дагуу Улаанбаатараас Замын-Үүд хүртэл үргэлжилж байна. Улаанбаатарын төмөр зам ойт хээр, хээр, говийн бүсийн Сэлэнгэ, Төв, Дорноговь аймгийн нутгийг дайран өнгөрөх боловч Дундговь, Хэнтий аймгуудын захын сумд энэ төмөр замд татагдаж байна.

Дээр өгүүлснээс дүгнэхэд улс орон зах зээлд шилжсэнээс хойш зарим хотуудын оршин суугчдын тоо цөөрч, нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг /функци/ нь өөрчлөгдсөн боловч хотжилтын үйл явц үргэлжилсээр байна.